ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 106, Temmuz 2020, s. 201-208

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43231>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
29.04.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.07.2020

Dr. Orhan ÇİNAR

MSGSÜ, Ortaçağ Tarihi
nahroranic_05@hotmail.com

“DOĞU ÇAĞATAY HANLIĞI’NIN İLK HÜKÜMDARI: TUĞLUK TİMUR HAN VE DÖNEMİ HAKKINDA BİR İNCELEME”¹

Öz

Türkistan topraklarının henüz Cengiz Han hayattayken oğulları arasında pay edilmesiyle yeni siyasi oluşumların zemini hazırlanmıştı. Bu siyasi oluşumlardan payını alan bir diğer oğul Çağatay Hanlığı’nın temellerini atan Çağatay idi. Kendisine Altaylardan başlayarak Seyhun’un ortalarına kadar olan yerler ile Ceyhun’un tamamını kapsayan topraklar bırakılmıştı. Bu topraklar Kaşgar’ Mevaraünnehir, Yedisu ve Cungarya’nın büyük bir bölümünü kapsıyordu. Çağatay’ın hissesine düşen toprakları uzun müddet Moğol Kağanlığı’na bağlı Mahmud Yalavaç ve oğlu Mesud Yalavaç idare etmişti. Dolayısıyla Çağatay ulusunun bulunduğu bölgelerde özellikle şehirlerde başlarda Çağatay hanları hakimiyet kuramamışlardı. Hükümlerlik alanları yaylak, kışlak ve otlaklardan ibaretti. Çağatay Hanlığı’nın merkezi İli havzasında bulunan Almalık idi. Buraya Uluğ-Ev ismini vermişlerdi. Moğol Kağanlığı tarafından İli ve Almalık işgal edilince merkez Kaşga Irmağı havzasında bulunan Karşı şehrine taşınmıştı. Çağataylıları bağımsız hale getirmeye çalışan ilk kişi Algu Han (1261-1266) olmuştu. Ancak 1318 yılında hanlığın başına Kebek Han’ın (1318-1326) geçmesiyle kendi adına *Kebeki* denilen paralar bastırmaya ve valileri doğrudan kendine bağlamaya başlamasıyla bağımsız bir devlet haline gelebilmişlerdi. Çağatay Hanlığı Moğol kökenli bir oluşumken zamanla Türk-İslam kimliği kazanmış bir hanlıktı. Hanedan içinde ilk Müslüman hükümdar Mübarek Şah(1266) sayılmıştır. Kebek Han döneminde (1318-1326) ise Türkçe neredeyse resmi dil haline gelmişti. Ancak Tarmaşirin Han zamanında (1326) Moğol yasala-

¹ Bu makale doktora tezinden uyarlamadır.

rının yerine İslami kuralların uygulanmaya başlaması göçebe unsurların isyan etmesine ve nihayet hanlığın 1345 yılında ikiye ayrılmasına neden olmuştu. Çağataylıların ikiye ayrılmasından sonra Çağatay adı Türk unsurların hakim olduğu batı kısmı için kullanılırken XIV. Asırdan itibaren devlet gücü Çağatay’ın çocuklarının elinden çıktığı halde Orta Asya’da kullanılan Türkçe, Çağatayca olarak adlandırılmıştı. Doğu Türkistan’ın göçebe halkı için Moğol, Çağatay hanedanının kaldığı bölge için de Moğolistan denmeye başlamıştı.

Anahtar kelimeler: Moğol, Çağatay, Türkistan.

“THE FIRST RULER OF THE EAST ÇAĞATAY KHANATE: A STUDY ON TUĞLUK TİMUR HAN AND HER PERIOD”

Abstract

The ground of the new political formations was prepared by the share of Turkistan lands between their sons while Genghis Khan was still alive. Another son who takes his share of these political formations was Çağatay, who laid the foundations of the Chagatai Khanate. The land that encompasses the whole of Ceyhun was left to the middle of Seyhun, starting from the Altay. This land was covered by a large part of Kashgar, Mevaraünnehir, Yedisu and Cungarya. The territory of Çağatay’s stake was long-lasting, Mahmud Yalavaç, and his son Mesud Yalavaç, who had been connected to the Mongolian paper. Therefore, especially in the regions where the Chagatai nation was located, the Chagatai Khans were unable to dominate. The sovereign areas were a pasture, winter and grasslands. Almalık was located in the central Ili basin of Çağatay Khanate. They named it the Uluğ-Ev. When the province and Almalık were occupied by the Mongolian paper, the central Kashga River basin was moved to the opposite city. Algu Han (1261-1266) was the first person to make the conscripts independent. However, with the passage of Kebek Khan (1318-1326) at the beginning of the Khanate in 1318, they could become an independent state by pressing the coins called Kebeki in their name and starting to bind the governors directly to themselves. The Chagatai Khanate was a Mongolian-origin formation, and in time a Turkish-Islamic identity was acquired. In the dynasty, the first Muslim ruler Mubarak Shah (1266) was counted. In the period of Kebek Han (1318-1326), Turkish became almost the official language. However, in the time of the Tarmasirin Khan (1326), the İslami rules were applied instead of the Mongolian law, causing the nomadic elements to rebel, and finally the Khanate split in 1345. After the breakup of the Cagatans, the name Çağatay was used for the western part dominated by Turkish elements. The Turkish, used in Central Asia, was called Cagatayca, although the state power from centuries was stripped of the children of Çağatay. For the nomadic people of East Turkistan, the Mongolian was also beginning to be called Mongolia for the region where the Chagatai dynasty remained.

Keywords: Mongol, Caghatai, Turkistan.

GİRİŞ

Tarmaşirin Alaaddin Han’ın (1326-1335) Müslüman olması Cengiz yasalarına sıkı sıkıya bağlı olan Issık Göl ve İli Havzası göçebelerini rahatsız etmişti. 1332-1334 yılları arasında ya-

sadan uzaklaşmasına tepki olarak büyük bir isyanla karşılaşmış ve yerine sekiz yıl hüküm sürmüş olan Cenkşi Han (1336-1337) geçmişti. (Natanzi, 1957: 111-112) Cenkşi Han, Tarmaşirin’in kardeşi Ebukan’ın oğluydu. 1336-1337 yılları arasında hanlık makamında kaldığı bastırıldığı paralardan anlaşılmaktadır. (Markof, 1892:559) O’nun döneminde tam tersi bir politika benimsenerek Hristiyanlık ön plana çıkmaya başlamış İslam dinine karşı tavır takınarak Budizm’e meyletmişti. Hristiyan ve Yahudilerin ibadethanelerinin bakım ve onarımını üstlenirken yedi yaşındaki oğlu “Jean” adını alarak vaftiz edilmişti. (Grousset, 1999: 380) Yaklaşık iki yıllık saltanatının ardından kimler tarafından ve ne sebeple olduğu anlaşılmayacak şekilde katledilmişti.

Çağataylıların tahtına Cenkşi Han’ın ardından çıkan Bozan Han (1337-38) bir yıl hükümdarlık yapmıştı. Kendi adına parası olmayan Bozan Han’ın bir yıl hanlık yaptıktan sonra başa geçen Yisün Timur Han’ın 1338 tarihli paralarından anlaşılmaktadır. (Markof, 1892: 559) İbn Battuda, Bozan Oğul’un Kazan Halil tarafından yay kirisi ile boğdurulduğunu aktarmıştır. Ancak 1338-1340 yılları arasında hanlık yaptığı düşünülen Yisun Timur’dan bahsetmemiştir. Fakat Mu’ini’de geçen ifadelerde Yisun Timur’un hanlık yaptığı ve emirler tarafından katledildiği görülmektedir. (Natanzi, 1957: 113) Öte yandan 1338 ve 1340 tarihli paralarda bu düşüncüyü doğrulamaktadır. (Markof, 1892: 559) 1338 yılında Papa XII. Benoit, Almalık şehrine Richard de Bourgogne adında bir piskopos atamıştı. Fakat 1340 yılında ismi geçen başpiskopos ve arkadaşları İli Havzası Müslümanları tarafından katledilmişlerdi. (Grousset, 1999: 380) 1338-1340 yılları arasında iki yıl kadar hüküm süren Yisün Timur Han’ın ölümünün ardından Çağatay Devleti kesin olarak ikiye ayrılmıştı. Böylece bir taraftan Maveräünnehir bölgesi diğer tarafta ise Talas ve Manas ırmaklarının arasında Issık Göl civarında bulunan Moğolistan olmak üzere iki ayrı Çağatay ulusu ortaya çıkmıştı. Maveräünnehir bölgesinde tahta çıkan Çağatay hanları her daim yerel beylerin nüfuzu altında kalan sembolik hükümdarlar olmuştu. Burada son kudretli Çağatay Han’ı sayılan Kazan Halil’in (1340-1345) ardından hanlık makamına emirler han tayin etmeye başlamıştı. Emir Kazagan’dan itibaren Çağatay nesli devre dışı bırakılıp Ögeday neslinden şehzadelerin de sıklıkla han ilan edildiği bölgede ismi bilinen son Çağatay ulusu hanı Buyan Kulu (1348-1358) olmuştu. Çağataylıların bölünmesinin ardından hanlığın devamı olarak gösterilebilen sadece Doğu Çağataylılar olmuştu.

Maveräünnehir bölgesi, daha önceden çiftçiliğe dayalı yerleşik iktisadi hayata geçtiği için coğrafyanın Moğol halkı ciddi anlamda Türkleşmişti. Moğolistan coğrafyasında ise Talas, Issık Göl, İli, Ebinor ve Manas göçebeleri arasında meydana gelen kargaşa ortamında bölgenin güçlü aileleri Çağatay ulusunu canlandırmaya çalışmışlardı. Özellikle Kaşgar’da Duglat kabilesi tam bir hakim güç haline gelmişti. Duglat emirlerinden Tuluk, Bulacı ve Kamereddin kardeşler bölgenin iktidar güçleri arasında sayılmıştır. Bu bölgenin halkı göçebeliliği ve eski Moğol adetlerini bir süre daha devam ettirebilmişlerdir. Maveräünnehir halkı kendilerini “Çağataylılar” diye adlandırıp Doğu halklarına haydut anlamına gelen “çete” gözüyle bakarken Doğu Çağataylıları ise Batıdakilere “hulmuk”, “melez” veya “karaunas” demişlerdir. (Kurban, 1995: 13)

Moğolistan ya da Doğu Türkistan Çağataylıları olarak da nitelendirilen Doğu Çağatay Hanlığı, Talas, Kaşgar, Yukarı Çu, Issık Göl, İli, Ebinor, Manas, Kuça ve Aksu gibi bölgeleri içine almıştı. Batıda Fergana bölgesinin doğusundan, Doğuda Kumul şehrinin doğusuna; kuzeyde Büyük Altaylar ile Targabatay ve Aladağlardan; Güneyde Karanlık Dağlarına kadar uzanmıştı. (Çelik, 2016: 632) Hanlığın kışlak olarak kullandığı yerler genellikle Kaşgar, Yarkent ve Aksu

iken Tanrı Dağları’nın kuzeyi yaylak olarak kullanılmıştı. Mirza Haydar Duğlat’da² “Mangalay Suyah” olarak geçen Doğu Türkistan, Fergana’nın batısından Karaşehir’e kadar uzanmıştır. (Duğlat, 2006: 537-538) Bölge, Uygurları, Tunguz kökenli Mançuları, Nayman ve bir kısım Kırgızlarla, Moğolları barındırmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Moğolistan için “çita” adının kullanıldığı kaynaklardan görülmüştür. *Tarih-i Reşidi*’de ise “çita” adının Çağataylılar tarafından Moğolları dışlamak için kullanıldığı ifadesi vardır. Dolayısıyla bu tabir bir kınama ve horlama tabiridir.

Doğu Çağatay Hanlığı sahasında IX. yüzyıl ortalarında Orhun civarından göç eden Uygurlar İdikut Devleti’ni; diğer Türk boyları da birleşerek Karahanlı Devleti’ni (840-1212) kurmuşlardı.³ XV. yüzyılın sonlarına doğru Kıpçak bozkırlarından Türkistan’a göç eden Cuci ulusuna mensup halk Çu Nehri kıyısına ve Maverünnehir’e yerleşmeye başlamışlardı. Göçebe bölgelelerine yerleşenler “Kazak” adıyla tarım bölgesine yerleşenler de “Özbek” adıyla anılmışlardır. Aynı topluluğa mensup olan Kazaklar ve Özbekler zamanla yaşam şartlarına göre farklılaşmışlardır. XVI. yüzyılda Kırgızlar da ayrı bir Türk topluluğu olarak görülmüşlerdir. Moğolistan’ın batısına yerleşen Oyratlar veya Kalmuklar dört kabileden oluşuyordu. Bunlar Cungar, Darbut, Hoşut ve Torgavut kabileleridir. Cungar Hanlığı’nın sahip olduğu topraklar *Cungariye* olarak adlandırılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Oyratlar, Altay Dağları’nın doğusu, İrtiş nehrinin başladığı yerlerden Cungar ovasına kadar uzanan yerlerde yaşamışlardır.

Çağatay Devleti’nin ikiye ayrılmasıyla Doğu Türkistan bölgesinde Türk soylu Duğlat kabilesinin emirlerinin hakimiyeti başlamıştır. Duğlatlar aslında Çağatay Han döneminden itibaren Doğu Türkistan sahasında söz sahibi bir kabile olmuştur. Çağatay Han bu kabilenin reisi Emir Urtubu’yu bölgenin yönetimine bırakmıştı. Maverünnehir’de Kazan Halil Han’ın ölümünün ardından Emir Kazagan’ın atadığı hanların hakimiyetini tanımayan Duğlat emiri Bulacı, kendi bölgesi için Çağatay neslinden gelen bir han arayışına girişmişti. Nitekim Tuğluk Timur’u 1347 yılında Aksu’da han ilan ederek Doğu Çağatay Hanlığı’nın siyasi tarihini resmen başlatmıştı.

TUĞLUK TİMUR HAN (1347-1363)

1347 yılında Doğu Çağatay Hanlığı’nın ilk hükümdarı olan Tuğluk Timur Han, Duva Han’ın torunudur. (Yezdi, 2013: 35) Babası II. İsen Buka Han, annesi Alanku Hatun idi. (Duğlat, 2006: 15) Daha önce görüldüğü üzere Maverünnehir’de Kazan Halil Han’ın ardından Karaunas ve Barlas kabilelerinin emirlerinin yükselişine Doğu Türkistan’a hakim olan Duğlat kabilesi boyun eğmeyerek burada bir Çağatay neslinden gelen şehzadeyi han ilan etmek istemişlerdi. Bu nedenle Duğlat emiri Bulacı, II. İsen Buka’nın oğlu Tuğluk Timur’un Aksu’da ikamet ettiğini öğrenerek tahta oturtmak istemişti. Taş Timur’un Moğolistan’da, Tuğluk Timur’u bulmasıyla Aksu’ya gelen Emir Bulacı burada Çağataylı şehzadesini hanlık makamına

² Tarih-i Reşidi isimli eserin müellifi olan Mirza Haydar Duğlat, Yunus Han’ın kızlarından Hub Nigar Hanım’ın oğludur. Aynı zamanda Babür Şah ile de teyze çocukları ve Said Han ile de hala-dayı çocuklarıdır. Bkz. Mirza Haidar Dughlat as Depicted in Persian Sources, original text, translated and intraduced by Mirza Haidar Dughlat, Sakarya Ü. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

³Karahanlı ismi Doğu ve Batı Türkistan’da hüküm sürmüş ilk İslami Türk sülalesine (840-1212), Avrupalı ortantalist Grigorev tarafından Hükümdar unvanlarında “kara” kelimesinin çok sık zikredilmesinden dolayı verilmiştir. Bu sülalae için ilmi eserlerde İlek Hanlığı, Turan Krallığı, Afresiyaboğulları gibi isimler de kullanılmıştır. Togan, bu sülalenin Göktürk, Türgiş ve Dokuz Oğuz kağanlarının mensup olduğu Aşina neslinden geldiğini ileri sürmüştür. Devlet ilk başlarda daha çok Kaşgar, Balasagun ardından da Semerkant ve Buhara gibi Türkistan coğrafyasına hakim olmuştur. Bkz. Erkin Emet, “Karahanlı ve Uygurlar,” Türkler, c. IV, Ankara 2002, s. 469; Reşat Genç, “Karahanlı Tarihi,” TDVİA., c. IV, s. 445; Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, TTK, Ankara 1997, s. 18.

oturtmuştu. On altı yaşında Hocalar⁴ tarikatına mensup Şeyh Cemaleddin tarafından Müslüman yapılan Tuğluk Timur, hocaları memnun edebilmek adına çocuklarının adını İlyas ve Hızır koymuştu.⁵

Çağatay Ulusunun Birliğini Sağlama Çabaları ve Maverâünnehir Seferi

Tuğluk Timur Han, hanlığının son yıllarına doğru Maverâünnehir’de emirlerin iyiden iyiye güçlenmesinden ve emirlerin ellerinde kukla haline gelmesinden rahatsızlık duymuştu. Bu nedenle atalarının topraklarında hak iddia ederek ve bölgeyi miras yoluyla kendine bağlamak için Maverâünnehir seferine çıkma kararı almıştı. Böylece 1360 yılının baharında sefere çıkarak Taşkent ve Hocent yakınlarındaki Çanak Bulak’a kadar ilerlemiştir. Seyhun kıyısında kurulan karargahta, Kerait kabilesinden⁶ Uluğ Toktimur, Arkanut kabilesinden⁷ Hacı Bek ve Kanglı kabilesinden⁸ Bekkiçik’in önden gönderilmesine ve keşiflerde bulunmalarına karar verilmişti. Harekete geçen emirlere Hocend sınırına geldiklerinde Celayirli Emir Beyazıt’da katılmış ve Keş istikametine ilerlemişlerdi. (Yezdi, 2013: 35) Tuğluk Timur’un ordusunun kendi üzerine doğru geldiğini anlamakta gecikmeyen Maverâünnehir emirlerinden ve Barlas kabilesinden Emir Hacı Barlas, bu birleşik güçleri karşılamak için yola çıkmışsa da kaynakların ifadesiyle herhangi bir çatışmaya giremeden Horasan’a çekilmişti. Ceyhun kıyılarına ulaştığında Emir Timur ile bir araya gelerek müzakerelerde bulunarak Emir Timur, Hacı Barlas’a: “Siz Horasan’a gidiyorsunuz fakat vilayet ve memleket hakimsiz kalırsa işler çığırından çıkar, karışıklıklar baş gösterir, eğer muvafık görülürse ben kendi vilayetime gideyim ve oradan padişahın hizmetine erişeyim; onun emirlerini, vezirlerini göreyim. Ta ki vilayet harap olmasın” demiştir. (Şami, 1987:18) Ardından Keş’e giderek Tuğluk Timur’un komutanlarından Maverâünnehir bölgesine ilerlememeleri karşılığında hanın hizmetine girmeyi kabul ettiğini açıklamıştı. Böylece Doğu Çağatay Hanlığı’nın Maverâünnehir’e yaptığı sefer gerçekleşmeden birinci sefer sona ermişti.

⁴Altışehir’in Kalmuklar tarafından istilası (1678) ile başlamış ve bütün Doğu Türkistan’ın Çin tarafından istilası (1775) ile sona ermiş 77 yıllık devreye Hocalar Devri denilmiştir. Horasan’ın İran geleneklerini daima muhafaza eden bir muhit halinde kalması ve bu geleneğin tasavvuf cerayanları ile ahenk teşkil ederek sufilere uygun ortam hazırlaması, tasavvufun artık merkezi olan Horasan’dan içerlere Maverâünnehir’e ardından da Doğu Türkistan’a kadar uzanmasına yol açmıştır. X. yüzyıldan itibaren Buhara, Semerkant ve Fergana büyük şeyhlere mekan vazifesini görmüştür. Özellikle göçebe Türkler arasında cennet ve cehennemden bahseden dervişler ozanlara benzetilerek hararetle kabul edilir. Bunlara ata ve baba gibi unvanlar verilmiştir. XII. yüzyılda Taşkent şehrinin yakınlarında bulunan Sayram kasabasında dünyaya gelen, Ahmed Yesevi, Yesi şehrine gelerek burada Arslan Baba’dan dersler alır. Ardından Buhara’da tasavvuf izlerini bırakarak tekrar Yesi şehrine döner ve burada 1166 yılında vefat eder. Ahmed Yesevi’nin ardından tasavvuf şeyhleri hoca adıyla varlıklarını devam ettirerek Doğu Türkistan sahasında da nüfuz elde etmişlerdir. İktidarları daha çok Saidiye Hanlığı içinde cereyan etmiştir. Bkz. İklil Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, TTK, Ankara 1995, s. 44-58.

⁵ Buğra, s. 267.

⁶Cengiz Han’ın ortaya çıkışından önce Orta ve Güney Moğolistan’da göçebe olarak yaşıyorlardı. Uygurları Kuzeybatı Moğolistan ‘dan güneye doğru süren halktır. XIII. yüzyılda Cengiz Han’ın hakimiyetine girmişler ve Moğolistan civarında Doğu Çağatay Hanlığı’nın halk kitlesi olarak görülmüşlerdir. Bkz. Howorth, History of Mongols, I, s. 703.

⁷Bazı metinlerde Arkenut yerine Azkenut olarak da okunmuştur. Türk kökenli olup Moğolistan’ın güneyinde yaşamışlardır. Bkz. Tarih-i Reşidi, s. 175.

⁸Türk tarihinin ve coğrafyasının önemli bir bölümünde rol oynamış mühim Türk boylarından biridir. Kanglılara dair ilk bilgiler IX. yüzyılın ilk yarısına ait olup, Basmıl, Dokuz Oğuz ve Karluklara komşu olarak Altaylar civarında yaşadıkları şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Yorulmaz, “Moğol İstilas Sonrası Kanglılar/Kanklılar,” bilig, sayı 40, Kış 2007, s. 195-222.

Maveraünnehir’e Yapılan İkinci Sefer

Emir Kazagan’ın torunu Hüseyin’in Afganistan topraklarına sefer düzenlemesi ve Timur’un da (1360-1405) desteklemesi üzerine I. Maveraünnehir seferi sonrası sağlanan barış ortamı sona ermişti. 1361 yılının Mart ayında bizzat kendisinin katıldığı bu sefere Hocend civarında Celayirli Beyazıt’da dahil olmuştu. (Yezdi, 2013: 41) Bunun üzerine Çağatay ordusunun üzerine geldiğini haber alan Emir Hacı Barlas, Keş şehrinde ordu toplayarak Ceyhun kıyılarına çekilmişti. Fakat kendilerini takip eden Çağatay ordusunun Keşmir Alayı⁹ tarafından saldırıya uğramışlardı. Ardından Horasan’da Sebzevar’ın kuzeybatısında bulunan Cuveyn ovasında gerçekleşen savaşta Hacı Barlas ve kardeşi İdiku Barlas öldürülmüştü. Bu sırada Tuğluk Timur’a yakınlığıyla bilinen Karluk boyundan Emir Hamid’in övgüleri sonunda Timur, Keş ve Buhara’nın kuzeydoğusunda bulunan tümene vali olarak görevlendirilmişti.

1362 yılının yaz ayında Tuğluk Timur, Emir Hüseyin ile de savaşmak için yola koyulmuştu. Demirkapı¹⁰ geçilip Vahş Nehri kıyısında iki ordu karşı karşıya gelerek savaş sırasında Hutte-lanlı¹¹ Keyhüsrev adamlarıyla birlikte Emir Hüseyin’in tarafını terk ederek Tuğluk Timur’un safına geçmişti. Emir Hüseyin ise Kunduz tarafına çekilmişti. Bu çekilmenin ardından Semerkant’a ulaşan Tuğluk Timur, Maveraünnehir’i kendi hakimiyetine almayı başarmıştı. Bölgeye oğlu İlyas Hoca’yı (1362) han olarak bırakarak yanına da Bekkiçik’i komutan olarak vermiştir. Emir Timur ise İlyas Hoca’nın mahiyetinde Maveraünnehir’in idaresine görevlendirilmiştir. Bu taksimatın ve görevlendirmenin ardından hakimiyet sahasını¹² genişleten Tuğluk Timur Doğu Türkistan’a geri dönmüştür. (Yezdi, 2013: 42)

On altı yaşında Müslüman olan ve on dokuz yaşında Emir Bulacı tarafından han ilan edilen Tuğluk Timur, Çağatay Ulusunun bölünmüş topraklarını yeniden birleştirmeyi denemiş kısmen başarılı da olmuştur. Maveraünnehir seferinin ardından çok geçmeden 1363 yılında henüz otuz dört yaşında iken vefat etmiştir. (Duğlat, 2006: 182)

SONUÇ

Binlerce yıldır tarihe nam salmış Türk milletinin anavatanı Türkistan birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Böylece kaçınılmaz etkileşimin ardından bir kültür birliği ortaya çıkmıştır. Bu birlikteliğin ana aktörleri de aynı coğrafyada yüzlerce yıl yaşayan Türkler ve Moğollardır. Devlet yönetim anlayışından toplum yaşantısına kadar aynı çizgide yürüyen iki millet zaman zaman mücadele ederek bazen de tek millet olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Moğolların çoğu henüz aşiret veya siyasi bir teşekkülken Türkleşmeye başlamıştır. Bu süreç İslamiyet ile birlikte

⁹Keşmir Budistleri Doğu Türkistan’daki ve özellikle Hotan’daki Budistlerle ilişki içindeydiler ve bunların bir kısmı hanın hizmetine yol bulmuş olabilir. Muhtemelen Keşmir etrafındaki tüm ülkelerden gelenlere Keşmirli deniliyordu. Bkz. Tarih-i Reşidi, s. 178.

¹⁰Demir Kapı tabiri Ortaçağ’da dar geçitlere sıklıkla verilmiş bir tabirdir. Hazar’ın batısında Derbent yakınlarında “İskender Duvarı” içinde Türkçe olarak Demir Kapı denilen bir kapı bulunmaktadır. Bir diğeri Sayram veya Süt Gölü’nden güneye, İli nehrine doğru Talki geçididir. Türkler buna “Kuluğa”; Moğollar ise “Timur-Khalaga” demişlerdir. Moğolca’da “Khalaga” veya “khalga” geçit veya kapı anlamına gelirken; Timur ifadesi de demir anlamına gelmektedir. Bkz. Bretschneider, Mediavel Researches, I, s. 127.

¹¹Vahş ve Kulab’ın batısında Kurgan Tepe merkezli bir eyalettir. XV. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Bkz. Bretschneider, II, s. 227, 315.

¹²Mirza Haydar Duğlat’ın Tuğluk Timur’un hakimiyet sahası ile ilgili ifadeleri şu şekildedir: “Kısaca Moğol geleneklerinde bulduğumuz özet, Tuğluk Timur Han’ın mülkünün Semerkand’a kadar uzandığı, fakat kesin gerçeklerin bize ulaşmadığıdır. Tuğluk Timur Han’ı hanlığa yükselten kimse olarak yukarıda bahsettiğimiz Emir Bulacı, handan kendisi için atalarına Çingis Han tarafından başışlanan ve benim ailemin miras aldığı dokuz ayrıcalık istedi. Ben bunları kendim gördüm. Bunlar, Kunduz’da Moğol dilinde yazılmıştı ve ben bu tafsilattan, Moğollar bununla hanın erkinin Kunduz’a kadar uzandığını ispatladıkları için bahsediyorum.” Bkz. Duğlat, s. 183.

Türk-Moğol halklarının daha da kaynaşmasına zemin hazırlamıştır. Türk-İslam kimliğini kazanan Moğolların hakimiyet alanı Türklerin yoğun olarak bulunduğu Maverâünnehir ve Doğu Türkistan coğrafyasında hayat bulmuştur.

Cengiz Han’ın 1227 yılında ölümünün ardından ikinci oğlu Çağatay Han’ın hakimiyet alanında ortaya çıkan Çağatay Devleti, 1227 – 1345 yılları arasında bir bütün olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Ne var ki, Çağatay Han’dan itibaren geleneksel düzeyde merkezi Moğol Devleti’nin vassalı konumunda kalmışlar, hanların çoğu Moğol Devleti tarafından atanmıştır. Zaman zaman Moğol hanları Çağataylıların içişlerine karışmaktan da imtina etmemişlerdir. Ancak Moğol Devleti içindeki karışıklıkları fırsat bilen Çağataylılar Algu Han’dan itibaren vesayetten kurtulabilmek için mücadele etmeye başlamışlardır. Moğol hakimiyetini kabul etmeyerek zaman zaman isyan sayılabilecek karşı hareketlere girişerek bağımsızlık özlemini ortaya çıkarmışlardır. Ne yazık ki bu mücadele süreci sınır komşusu olan İlhanlıların Horasan hakimiyeti ısrarları ile bir müddet ertelenmiştir. Bu ertelenmeye hiç şüphesiz sınırların kesin olarak belirlenememesinden kaynaklanan savaflara neden olmuştur. Bu bağlamda Çağataylıların dönüm noktası 1269 yılında toplanan kurultay olmuştur. Bu kurultayda Ögadaylılarla, Kubilay ve İlhanlılara karşı ittifak kurulmuştur. Ekili alanların göçebelere karşı korunması için tedbirler alınırken Maverâünnehir’in büyük bir kısmı da Barak Han’a bırakılmıştır. Kebek Han zamanında ise Çağataylılar kendi adlarına para bastırarak bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Kebek Han bağımsızlığının simgesi olarak Nahşef yakınlarına bir de saray yaptırmıştır.

1345 yılında ikiye ayrılımlarının ardından Maverâünnehir bölgesinde Barlas emirlerinin, Moğolistan bölgesinde de Duğlat emirlerinin nüfuzu içinde kalmıştır. Hanların bu denli zayıf pozisyonunda kalmaları Moğol yasalarını terk ederek Türk-İslam kültürünü benimsemelerinden kaynaklanmıştır. Kebek Han, Barak Han ve Tarmaşirin Han gibi güçlü Çağataylı hükümdarları İslam yasaları ile Moğol yasalarını harmanlayarak toplumu kaynaştırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hatta Doğu Çağataylıların hükümdarı Tuğluk Timur Han durumu daha da ileri götürerek Türkistan birliğini sağlamayı hedeflemiş ancak Timur’un faaliyetleri bu hayali engellemiştir. Tanrı Dağları’nın kuzey ve güneyinde ise olaylar apayrı bir mecraya girmiştir. Yedi Su bölgesinde Cuncarya’da ekonominin hayvancılığa dayalı olması nedeniyle İran-İslam kültürünün yayılmasına ve Moğol yasalarının etkisinin azalmasına karşı kabile isyanları çıkmış ve Tarmaşirin Han tahtan indirilmiştir. Siyasi arenadan çekilmelerine rağmen Cengiz Han’ın oğullarından Çağatay’ın ismi, sülalesine ve kurduğu devlete isim olarak verilmiştir. XV. asırda Çağatay sülalesinden gelen hükümdarların isimleri silinse dahi Çağatay adı devam etmiştir. Timurular devrinde Ali Şir Nevai ve Hüseyin Baykara gibi edebiyatçılar ile başlayan Çağatay edebiyatı ve Türkçesi de değişik safhalar geçirdikten sonra yerini mahalli lehçelere bırakmış ve günümüzde Özbeklerin konuştuğu Türkçe içinde devam edegelmiştir.

KAYNAKLAR

- Barthold, V. (1956), Four Studies on the History of Central Asia, trns. V. and T. Minorsky, I, Leiden.
- _____, “Çağatay,” İA, C.3, İstanbul, 1977, ss. 266-270.
- Çelik, B. (2016), “Yarkent Hanlığı,” Avrasyanın Sekiz Asrı Çengizogulları, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Çinar, O. (2019), Çağatay Devleti Zamanında Türkistan’ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Durumu, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Duğlat, Mirza Haydar (2006), Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi, Çev., O. Karatay, Selenga Yayınları, İstanbul.
- Fazlullah, Reşidüddin (2013), Camiü’t-Tevarih, Çev., İ. Aka; M. Ersan; A.H. Khelejani, TTK, Ankara.
- Grousset, R. (1999), Bozkır İmparatorluğu, Çev. R. Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Howarth, H. (1876), History of the Mongols from the 9th to 19th Century Part. The Mongol Proper and the Kalmuks, London.
- Kazvini, Kadı Ahmed Gaffar (1343), Tarih-i Cehan-ara, Neşr. M. Minovi, Tahran.
- Kurban, İ. (1995), Doğu Türkistan İçin Savaş, TTK, Ankara.
- Markof (1892), Inventarniy Katalog Müsülmanski Monet Ermitaja, St. Petesburg.
- Mehmet Atıf, Kaşgar Tarihi, Haz., İ. Aka-V. Günay-C. Tel, Kırıkkale, 1998.
- Moğolların Gizli Tarihi (1986), Çev., A. Temir, TTK, Ankara.
- Muizzü’l-Ensab, Bibliotheque Nationale Paris, Persian, 67.
- Natanzi (1957), Muntakhab-al Tavarikh-i Mu’ini, Puples par Jean Aubin, Teheran.
- Rawlinson, H.G. (1958), A Concise History of The Indian People, Oxford.
- Şami, Nizamüddin (1987), Zafername, Çev. N. Lugal, TTK, Ankara.
- Yezdi, Şerafeddin Ali (2013), Zafername, Çev., A. Batur, Selenga Yayınları, İstanbul.
- Yuvalı, A., “Çağatay Hanlığı”, DİA, C.8, İstanbul, 1993, ss. 177-178.